

Сажок Оксана. Становление и развитие церковного братского движения в Волынской губернии во второй половине XIX – начале XX ст. Целью братского движения стало поднятие авторитета православной церкви как духовной основы самодержавия. Волынские братства должны были утверждать в сознании коренного населения своего края его вековое единство с российским народом. Задачи, возлагавшиеся на братства (церковное благоустройство, миссионерство, благотворительность, духовное просветительство), выполнялись разными путями, в зависимости от того, в какой местности они действовали, с какой конфессиональной ситуацией сталкивались, в какой социальной среде работали и какими материальными средствами располагали. Официальное оформление братств осуществлялось за «Основными правилами для создания православных церковных братств» (1864 г.). На основании этих «Правил» в Волынской губернии возникло около 90 таких объединений. В основном в селах при церквях неформально организовывались братства, которых к концу XIX в. на Волыни насчитывалось более сотни. Их деятельность преимущественно ограничивалась церковным благоустройством. Обнародование в 1905 г. указа «О веротерпимости» дало новый толчок братскому подвижничеству и его территориальному расширению.

Ключевые слова: Российская империя, Волынская губерния, церковные православные братства, внутренняя политика, церковные попечительства.

Sazhok Oksana. Formation and Development of the Church Fraternal Movement in the Volyn Province on the Second Half of the XIX and at the Beginning of XX Century. The aim of brotherhood movement was raising authority of the Orthodox Church as a spiritual foundations of autocracy. Volyn fraternity had to establish in the minds of the indigenous people of his land his everlasting unity of the Russian people. Tasks that rely on brotherhood (church landscaping, missionary, charitable, spiritual enlightenment), performed in different ways, depending on the area in which they operate, which had a confessional situation in which the social environment worked and what material means had in its disposal. Official registration of fraternities was the «Basic rules for the establishment of the Orthodox church brotherhoods» (1864). Based on these «Rules» in the Volyn province emerged about 90 such associations. Most of the villages was common tradition in churches organize mal fraternal community, by the end of the XIX century there were more than a hundred. Their activities are mainly confined to the church landscaping. Publication in 1905 of the decree «On religious tolerance» has given new impetus to fraternal asceticism and its territorial expansion.

Key words: Russian Empire, Volyn province, church orthodox fraternities, internal politics, church trusteeship.

Стаття надійшла до редколегії
15.05.2013 р.

УДК 94:351.858 (477.83/86)«18/19»

Олена Макарчук

Початкова шкільна освіта на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст. та пробудження національної свідомості українців

Проаналізовано загальний стан початкової шкільної освіти в Австро-Угорщині; освітня політика та освітні реформи австро-угорського уряду другої половини XIX – поч. XX ст. щодо запровадження початкової шкільної освіти на східних теренах монархії, пошуки західноукраїнською інтелігенцією оптимальних шляхів розвитку початкової освіти. Початкову шкільну освіту українською мовою показано як один із напрямів пробудження національної свідомості українців.

Ключові слова: початкова шкільна освіта, Західна Україна у складі Австро-Угорщини, політичні реформи другої пол. XIX – поч. XX ст. в Австро-Угорщині, національна свідомість західних українців.

Постановка наукової проблеми та її значення. Людський капітал у нинішньому світі стає базовим ресурсом кожної країни, фактором, що забезпечує її стабільність і прогрес. Кожна держава, що визначає політику в галузі освіти, орієнтується на те, як вона вплине на конкурентоспроможність країни у світовому просторі, та очікує, що зміни дадуть змогу досягти такої якості освіти, яка відповідатиме рівню світових стандартів.

На сучасному етапі розвитку незалежної Української держави зростає громадянська відповідальність суспільства за молоде покоління, рівень його освіти та виховання. Реформування освіти було та залишається однією з важливих складових частин соціальної політики держави.

Початкова школа є самоцінним та принципово новим етапом у житті кожної дитини, що має свої особливості, які різко відрізняють його від усіх подальших етапів навчання. У цей період йде формування засад систематичної освіти, закладаються основи соціально-особистісного розвитку дитини – майбутнього громадянина.

У пропонованій розвідці розглянуто питання запровадження та боротьби за розвиток початкової освіти в умовах перебування українських земель у складі Австро-Угорської монархії.

Мета статті – проаналізувати розвиток початкової шкільної освіти на західноукраїнських землях Австро-Угорської монархії у другій половині XIX ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Друга половина XIX ст. є одним із найскладніших та повних суперечностей періодів у розвитку шкільної освіти на українських землях Австро-Угорської монархії. У другій половині XIX ст. у шкільній справі на західноукраїнських землях відбулися зміни, зумовлені політичними реформами Габсбурзької монархії. Ще від кінця XVIII ст. галицькі піддані Австрійської імперії навчалися в одно- і двокласних школах, пізніше – в чотирикласних, де викладання велося державною німецькою (переважно) або – як рудимент попередньої епохи – польською мовами. Суперництво за освіту між німцями та поляками в регіоні тривало ще від кінця XV ст. [9, с. 385]. В обмежених масштабах вивчалася також і рідна мова (для українців – архаїчна книжна мова з елементами галицьких говірок) [15, с. 429].

Багатолітні спроби германізувати народну школу до середини XIX ст. зазнали поразки. Львівський професор статистики й адміністрації Йозеф Бузек писав: «Прусська бюрократія, вихована на традиції всемогучості держави, не зрозуміла, що культурного народу, прив'язаного до своєї мови й національності, взагалі школою денационалізувати не можна» [12, с. 183]. Ці слова професор відносив до польської шкільної освіти, але повною мірою їх можна застосувати до української школи.

Наскільки «потужною» була ця австрійська освіта, свідчить те, що в кінці XIX – на початку XX ст. більшість західноукраїнського населення залишалася неписьменною. Так, у Галичині в 1880 р. серед населення, старшого шести років, не вміло ні читати, ні писати 77,08 %, у 1890 р. – 68,24 % [18, с. 317], у 1900 р. – 63,8 % [1, с. 25]. Аналогічною була ситуація з освітою русинів (українців) у Північній Буковині та на Закарпатті.

Відповідно до вимог часу в 1868 р. угорський, а в 1869 р. австрійський уряд прийняли нові шкільні закони, що мали на меті наблизити школу до потреб тогочасного життя.

Закон, прийнятий 14 травня 1869 р., передавав народні школи під опіку держави, і з цього часу можна говорити про самостійний розвиток шкільництва в Буковині. Вже в 1870 р. таких шкіл налічувалося 116, 1896 р. – 165, з яких повністю українських було 131, українсько-німецьких, українсько-румунських – 34 [3, с. 932].

Австрійській державний закон 1869 р. не тільки відділив школу від церкви, а й віддав нагляд над нею крайовим, повітовим і місцевим шкільним радам. Створена ще 22 червня 1867 р. Крайова шкільна рада в Галичині того ж дня видала закон про мову навчання в школах, за яким це питання вирішувала місцева громадська рада [3, с. 932].

У суспільстві відразу ж розгорілася дискусія щодо мови шкільного викладання (польська чи українська). Хоча у квітні 1861 р. Галицький сейм прийняв рішення щодо впровадження польської та української мови у шкільництві, вже невдовзі Крайовий відділ Галицького сейму поставив під сумнів спроможність української мови забезпечувати процес навчання [6, с. 335]. Дискусія закінчилася невігідно для українців – майже повсюди у шкільництві стала панувати польська мова викладання, що було підкріплено законодавчо. Це рішення зачепило не тільки початкову школу. Наприклад, згідно із законом 1867 р. для відкриття української гімназії потрібне було рішення Крайового сейму, тоді як для відкриття польської – тільки розпорядження шкільних органів [19, с. 11]. З цього ж року на підставі ухвали Галицького сейму львівські початкові школи перейшли з німецької на польську мову викладання.

Показовим прикладом ситуації, що склалася на той час, може служити одна з перших початкових українських шкіл у Львові, що перебувала під опікою греко-католицької церкви. У 1867 р. у ній замість української запровадили польську мову викладання, у 1871 р. – скасовано церковний нагляд, а вже у 1876 р. шкільна інспекція з'ясувала, що з 261 учня цієї школи лише кілька учнів першого класу володіли українською мовою [6, с. 337].

Не кращою була ситуація і в інших містечках та селах Галичини. Зокрема, у Судовій Вишні з 1795 р. діяла школа з польською мовою викладання. У другій половині XIX ст. із 670 дітей шкільного віку лише 105 відвідувало школу [7, с. 487].

У Мостиськах в другій половині XIX ст. діяли чотирикласна чоловіча та однокласна жіноча школи, де навчання відбувалося також польською мовою [14, с. 113]. У 1880 р. в Раві-Руській відкрито початкову школу з німецько-польською мовою навчання [7, с. 522].

У початковій польській школі м. Олеська вчитель відмовлявся навчати дітей українською мовою. У 1860 р. із 781 дитини шкільного віку відвідувало цю школу лише 52 [7, с. 192].

Подібна ситуація склалася й на Закарпатті, де ще в 1871 р. діяло 353 українські школи. У 1914 р. їх залишилося лише 18. Під різними приводами проводилася мадяризація шкіл, робилися перепони щодо навчання в них українців. До 1910 р. по всій Угорщині, де проживало 473 тисячі українського населення, середню освіту отримали лише 274 українці. А в 1913–1914 н. р. тут у середніх школах училося тільки 39 українських дітей [16, с. 74].

Не тільки в селах, а й у багатьох містах (наприклад, у м. Стрию з понад 6,5 тис. українського населення) взагалі не було державних українських шкіл [8, с. 232]. У Львові 1886 р. було відкрито державну чотирикласну українську школу ім. М. Шашкевича, а в кінці століття – приватну виділову школу ім. Т. Шевченка. Кількість учнів цих шкіл була невеликою і часто змінювалася. Таке становище зберігалось до Першої світової війни.

Не сприяли запровадженню рідної мови у навчанні і самі українці. Дискусії на кшталт «А чи потрібно вивчати хлопську мову?» чи «Якою граматику користуватися, якщо вивчати?» постійно виникали серед галицької інтелігенції другої половини XIX ст. На перше питання яскраво відповів один із засновників нової галицько-руської літератури священник Йосип (Осип) Лозинський: «Так! Хочемо и того за помочев Бога докажемо, и не цураємося ни того языка *хлопского*, ани народа *хлопського*» [2, с. 125]. Щодо другого питання, то воно залишалось відкритим майже до кінця XIX ст. Часто бувало, що в школах, «передусім середніх, не держалися і не держуться приписаних граматик» [2, с. 128]. Михайло Осадца, вчитель другої гімназії у Львові (пізніше автор «Граматики руского языка»), в кінці 50-х на початку 60-х років XIX ст. змушений був диктувати учням «звукословіє, словообразованье и словосочиненье», а П. Свенцицький (з 1869 р. викладач української мови при Львівській українській гімназії) викладав граматику зі свого рукописного підручника [2, с. 129].

У буковинських початкових школах діти вчилися за підручниками, написаними «язичієм». А оскільки підготовку вчителів у семінаріях проводили здебільшого німецькою мовою, то «руське учительство не виносило із школи докладного знання руської мови» [13, с. 123].

Ситуація поглиблювалася і тим, що часто школи розміщувалися у не пристосованих для цього будівлях (церковних сторожках, сільських хатах, навіть дяківках на цвинтарі) [8, с. 232].

За таких умов Крайова шкільна рада ще в 1868 р. скликала спеціальну комісію для укладання українських шкільних книжок. До неї увійшли В. Ільницький, А. Вахнянин, О. Огоновський та ін. Основними напрямками діяльності комісії були: фонетичні виправлення українського правопису, укладання української навчальної та наукової термінології, переробка старих та укладання нових підручників [8, с. 233].

Згідно з розпорядженням від 13 січня 1893 р. в Галичині здійснили поділ початкових шкіл на сільські та міські. Школа міського типу була чотири-, п'яти-, шести-, семикласною. Сільська школа – одно-, дво-, трикласна – діяла за спеціальною скороченою програмою, що включала письмо, читання, ази арифметики, і не давала права вступу до середніх навчальних закладів [10, с. 832]. До початкової школи міського типу відносили також школи виділу крайового самоуправління («виділовими школами» називали три останні класи семикласних шкіл, які поглиблювали загальний освітній рівень тих, хто не мав наміру вчитися у середній школі, забезпечували підготовку для подальшого навчання у фахових школах [6, с. 337]). Закінчення 4-го класу початкової школи міського типу давало змогу продовжувати навчання в середній школі. У старших класах велике значення приділялося підготовці учнів до практичної роботи в торгівлі та управлінському апараті.

Відповідно до шкільних законів початкова освіта для дітей від шести до 12 років оголошувалася обов'язковою. І хоча освіта підпорядковувалася завданням уніфікації та германізації, у початкових школах допускалося навчання національними мовами. У містах, у тому числі великих промислових центрах, ця вимога загалом виконувалася і кількість школярів зростала пропорційно зростанню населення. Так, у Бориславській народній початковій школі, де панувала українська мова навчання (як виняток) і якою керував відомий письменник та педагог Стефан Ковалів, у 1887 р. навчалось 500 учнів, у 1899 р. – 1200, у 1908 р. – 2300 учнів [11, с. 7].

У Львові в 1869–1870 н. р. працювала 21 початкова школа, з них власне міських тільки десять (інші приватні і організовані за принципом віросповідання). До початкових шкіл того ж року було записано 5090 дітей, що становило лише 34,9 % всіх дітей шкільного віку [5, с. 137]. Натомість вже у 1905 р. тільки у 35 львівських народних школах було 16 333 учні [21, с. 60].

Стосовно ж сільської місцевості Галичини, то вимоги обов'язкової початкової освіти так і не були виконані. Так, зі звіту крайової шкільної ради за 1908–1909 н. р. видно, що у 1245 общинах (з 6542) школи взагалі не працювали, у тому числі у Бродівському повіті не було шкіл у 20 общинах, Дубромиському – у 21, Лиськовському – у 70, Мостиському – в 11, Руднянському – у 18 общинах [17].

У багатьох повітах школу не відвідувала більшість дітей шкільного віку. За даними 1900 р., у Зборівському повіті у школі навчалося 55 % усіх дітей (незалежно від національності), у Городецькому – 57 %, Косівському – 61 %, Надвірнянському – 65 %, Турківському – 73 %. Аналогічним було становище у Закарпатті, де на початку ХХ ст. 38 % усіх дітей шкільного віку не навчалися у школі. На Буковині у 1914 р., за даними офіційної статистики, школу не відвідувало 25,9 % дітей [1, с. 15]. Це відображалося на усіх вікових групах населення. Навіть у м. Львові напередодні Першої світової війни неписьменність сягала 20 % [20, с. 56].

Не будемо забувати, що центр провінції ніби всотував у себе найбільш освічені елементи населення з містечок та сіл, то ж на периферії ситуація була ще гіршою. Проте прагнення до освіти було надзвичайно великим. Характерним є приклад, наведений у «Записках НТШ» за 1872 р., коли, не маючи школи у селі Головецькому Горішньому, о. Сальвицький своїх чотирьох дітей відправив на навчання у Дрогобич, де вони (трос синів і одна донька) жили в одній кімнаті, за яку батько платив 4 зл. кожен місяць. Грошей на харчування після цього майже не залишалося і тому продукти возили для дітей з дому [4, с. 175].

Висновки. Протягом 50 років крайової автономії українці Галичини боролися за створення як початкової ланки шкільної освіти, яка б охоплювала найвіддаленіші населені пункти, так і мережі українських середніх шкіл у більших містах. Ціною різноманітних поступок їм вдалося домогтися відкриття у Східній Галичині лише шести українських державних гімназій. Ще гіршим було становище з українським шкільництвом на Буковині й особливо на Закарпатті.

Зрозуміло, що в цій ситуації з освітою не доводилося особливо вибирати. Якщо в тому чи іншому містечку або селі діяла школа з польською (Галичина), мадярською (Закарпаття), німецькою чи румунською (Буковина) мовами викладання, навчання у ній української дитини було меншим злом, ніж повне неучтво. Однак боротьба за українізацію початкової, середньої та вищої освіти уже від середини ХІХ ст. стає провідним напрямом політичних вимог та безпосередньої просвітницької діяльності нечисленної русинської (української) інтелігенції, вагомим фактором національного виховання українців в умовах відсутності власної державності.

Джерела та література

1. Баїк Л. Г. За освіту для трудящих / Л. Г. Баїк. – Львів : Вища шк., 1983 – 193 с.
2. Возняк М. Студії над граматики XIX в. / М. Возняк // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. – Львів : [б. в.], 1910. – Т. ХСІV, кн. ІІ. – С. 107–161.
3. Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. У 3 т. Т. 3 / голов. ред. В. Кубійович. – К. : [б. в.], 1995. – С. 801–1230.
4. Зубрицький М. Галицькі священики в Холмщині / М. Зубрицький // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. – Львів : [б. в.], 1908. – Т. LXXXIV, кн. ІV. – С. 173–183.
5. Історія Львова. – К. : Наук. думка, 1984. – 416 с.
6. Історія Львова. У 3 т. Т. 2. 1772 – жовтень 1918 / редкол. : Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів : Центр Європи, 2007. – 559 с.
7. Історія міст і сіл Української РСР. У 26 т. Львівська область / АН УРСР, Ін-т історії ; редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : УРЕ АН УРСР, 1968. – 980 с.
8. Історія педагогіки : навч. посіб. / за ред. М. В. Левківського. – Житомир : ЖДПУ, 1999. – 336 с.
9. Історія української культури. У 5 т. Т. 2. ХІІІ – перша половина ХVІІ ст. / гол. ред. Б. Є. Патон. – К. : Наук. думка, 2001. – 847 с.
10. Історія української культури. У 5 т. Т. 4, кн. 1. Українська культура першої половини ХІХ ст. / голов. ред. Б. Є. Патон. – К. : Наук. думка, 2008. – 1008 с.
11. Лесин В. М. Літописець дореволюційного Борислава / В. М. Лесин, С. І. Дігтяр // Ковалів С. Твори / Стефан Ковалів. – К. : Вид-во худож. л-ри, 1958. – 132 с.

12. Панейко В. З історії й соціології національної боротьби / В. Панейко // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. – Львів : [б. в.], 1910. – Т. ХСІV, кн. II. – С. 174–194.
13. Пенішкевич О. І. Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – поч. XX ст.) / О. І. Пенішкевич. – Чернівці : Рута, 2002. – 506 с.
14. Полянський С. З минувшини м. Мостиськ / С. Полянський // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. – Львів : [б. в.], 1901. – Т. ХС. – С. 134–151.
15. Попович М. Нарис історії культури України / М. Попович. – К. : АртЕк, 2001. – 728 с.
16. Сміян П. К. Революційний та національно-визвольний рух на Закарпатті кінця XIX – початку XX ст. / П. К. Сміян. – Львів : Вища шк., 1968. – 102 с.
17. Темнота Галичини в числах // Земля і Воля. – 1910. – 26 падолиста.
18. Франко І. Скільки нас є? // Франко І. Зібрання творів. У 50 т. Т. 44, кн. 2 / І. Франко. – С. 312–317.
19. Hornowa E. Ukrainski oboz postepowy i jego wspolpraca z polska lewica spoleczna w Galicji 1876–1895 / Elzbieta Hornowa. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : W-wo Ossolinskich, 1968. – 131 s.
20. Hozzowski S. Ekonomiczny rozwoj Lwowa w latach 1772–1914 / Stanislaw Hozzowski. – Lwów, 1935. – 115 s.
21. Wieczkowski J. Lwów, jego rozwoj i stan kulturalny, oraz przewodnik po miescie / Jozef Wieczkowski. – Lwów, 1907. – 92 s.

Макарчук Елена. Начальное школьное образование на западноукраинских землях во второй половине XIX – начале XX ст. и пробуждение национального самосознания украинцев. Анализируется общее состояние начального школьного образования в Австро-Венгрии, образовательная политика и реформы австро-венгерского правительства второй половине XIX – начале XX ст. с целью введения начального школьного образования на восточных землях монархии; поиски западноукраинской интеллигенцией оптимальных путей развития начального образования. Начальное школьное образование на украинском языке рассматривается как одно из направлений пробуждения национального самосознания украинцев.

Ключевые слова: начальное школьное образование, Западная Украина в составе Австро-Венгрии, политические реформы второй половины XIX – начала XX ст. в Австро-Венгрии, национальное самосознание западных украинцев.

Makarchuk Olena. The Issue of Elementary Education in Western Ukraine in the Second Half of the Nineteenth and at the Beginning of the Twentieth Century and the Awakening of the National Consciousness of Ukrainians. The article studies the overall status of elementary education in the Austro-Hungarian educational policy and reformations of the Austro-Hungarian government at the second half of the nineteenth century and at the beginning of the twentieth century, regarding the introduction of elementary education in the eastern states of the monarchy, the search of intellectuals in the Western Ukraine for the best ways to develop elementary education in Ukrainian as one of the directions of the national consciousness awakening of Ukrainians.

Key words: elementary schooling, Western Ukraine as a part of the Austro-Hungarian political reforms of the second half of the nineteenth – at the beginning of the twentieth centuries in the Austro-Hungarian Monarchy, the national consciousness of western Ukrainians.

Стаття надійшла до редколегії
25.04.2013 р.

УДК 94(477.8)«192»:323.1

Данило Кравець

Українізація УСРР у західноукраїнській суспільно-політичній думці 1920-х рр.

Проаналізовано ставлення західноукраїнських політичних партій та суспільно-політичних діячів до українізації – національної політики більшовиків у радянській Україні. Розглянуто цю ситуацію крізь призму газетних публікацій, епістолярних матеріалів, резолюцій з'їздів політичних партій.

Ключові слова: українізація, радянська Україна, національна політика, УНДО, УСРП, Західна Україна, суспільно-політична думка.